

УДК 316. 485.22

Олександр Резнік*доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України***Oleksandr Reznik***Doctor of Sociology, Senior Researcher, Principal Research Fellow of Department of Social Psychology, Institute of Sociology NAS of Ukraine*

ПЕРЦЕПТИВНИЙ, ІНТЕНЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗМІСТОВНИЙ РІВНІ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ В УКРАЇНІ: ВІДМІННОСТІ ДЕТЕРМІНАНТ

У статті розглядаються детермінанти соціальної напруженості в Україні на перцептивному, інтенціональному та змістовному рівнях. Порівняльний аналіз здійснюється на основі даних соціологічного опитування, яке було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова у червні 2017 року. Зазначається, що застосування регресійного методу дало змогу виявити спільні та відмінні чинники окремих проявів соціальної напруженості. Підкреслюється, що очікування масових протестів та особиста готовність долучитися до них зростають серед молоді, перш за все незаможної, яка проживає у містах західно-центрального макрорегіону, песимістично оцінює політичну ситуацію в країні, вважає українську мову рідною та має проєвропейську орієнтацію. Акцентується на тому, що готовність брати участь у довготривалих протестах щодо більшості актуальних проблем проявилася серед мешканців південно-східного макрорегіону, які відрізняються песимістичними оцінками політичної ситуації в країні, визнають українську мову в якості рідної та у певних випадках ідентифікують себе з середнім класом.

Ключові слова: соціальна напруженість, протести, депривація, ресурси, структурні розмежування, Україна.

В статье рассматриваются детерминанты социальной напряженности в Украине на перцептивном, интенциональном и содержательном уровнях. Сравнительный анализ осуществляется на основе данных социологического опроса, проведенного Фондом «Демократические инициативы» имени Илька Кучерива и Центром Разумкова в июне 2017 года. Подчеркивается, что применение регрессионного метода позволило выявить общие и отличительные факторы отдельных проявлений социальной напряженности. Акцентируется внимание на том, что ожидания массовых протестов и личная готовность присоединиться к ним растут среди молодежи, особенно малообеспеченной, которая проживает в городах западно-центрального макрорегиона, пессимистично оценивает политическую ситуацию в стране, считает украинский язык родным и имеет проевропейскую ориентацию. Готовность принимать участие в длительных протестах по большинству актуальных проблем проявилась среди жителей юго-восточного макрорегиона, которые отличаются пессимистичными оценками политической ситуации в стране, считают украинский язык своим родным языком и в определенных случаях идентифицируют себя со средним классом.

Ключевые слова: социальная напряженность, протесты, депривация, ресурсы, структурные разграничения, Украина.

The article examines the determinants of social tension in Ukraine on the perception, intention and context levels. The comparative analysis was conducted out on the basis of a social survey carried out by Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation and Razumkov Center in June 2017. The use of the regressive method has allowed common and distinct factors of certain manifestations of social tension. The expectations of mass protests are widespread among urbanized strata of poor young people who are living in the West-Central macroregion and pessimistic about

the political situation. The personal readiness to engage in protests increases among young people who are living in the West-Central Macroregion, pessimistic about the political situation, consider the Ukrainian language native and have a pro-European orientation. The willingness to take part in long-term protests over most of the current problems has manifested itself among the inhabitants of the South-East Macroregion, who pessimistically assess the political situation, declared the Ukrainian language as a native and in certain cases self-identify themselves with the middle class.

Keywords: social tension, protests, deprivation, resources, structural differentiation, Ukraine.

Науковці і публіцисти схильні позначати терміном «соціальна напруженість» прояви дисбалансу між структурними елементами соціальної системи, особливо коли йдеться про інституціональні зміни у соціально-економічній, політичній та соціокультурній сферах. Головна проблема у визначенні соціальної напруженості полягає у її багатовимірності, яка може охоплювати різноманітні рівні та зрізи потенційних конфліктів. Досвід прикладних досліджень соціальної напруженості містить методичні напрацювання вимірювання різних рівнів цього феномену. Оцінка ймовірності масових протестів відображає соціальну напруженість на *перцептивному рівні*, коли індивід сприймає навколишню ситуацію крізь призму соціальної взаємодії, тоді як готовність особистої участі у протестах відображає *інтенціональний рівень* реакції на таке емоційне тло. Динаміка відповідей на ці запитання засвідчила, що показники можливих виступів та особистої участі збігаються у ті роки, коли відбувалося зростання соціальної напруженості та громадянської активізації в українському суспільстві [1]. З'ясування спільних та відмінних детермінант цих рівнів соціальної напруженості дають змогу принаймні на теоретичному рівні впорядкувати механізми та певні послідовності зародження, існування та згасання напруженості або втілення її у фактичні протестні дії. Окремим зрізом соціальної напруженості є її *змістовний рівень*, а саме перелік актуальних проблем на момент дослідження, які заторкують окремі соціальні групи різною мірою. Зміст актуальних проблем є ключовим у виокремленні структурних особливостей соціальної напруженості, оскільки з'ясування поточних конфліктогенних точок у взаємодії соціальних груп є важливим практичним завданням. Отже, існування різних рівнів соціальної напруженості та відмінностей у їхніх детермінантах вказує на існування проблеми концептуалізації феномену соціальної напруженості.

В українській мові, на відміну від спільнокореневих віддієслівних утворень «напруга» і «напруження», які означають дію і стан за значенням напружувати, напружити і напружуватися, напружитися, термін «напруженість» є абстрагованим поняттям, яке позначає не стільки дію або стан, а передає

ознаку, виражену твірним прикметником «напружений» [2]. Ця відмінність також помічена в англійській літературі, де поняття «напруження» («strain») використовується для позначення психічних аспектів невиконаних потреб, які відчуваються і вважаються легітимними, натомість поняття «напруженість» («tension») – для позначення стану дисфункції соціальної системи, яка передбачає існування напруження, але це поняття також має на увазі структуру соціальних інститутів, в яких напруження є вираженими, полегшеними або пригніченими [3, р. 63].

У функціоналістському підході напруженість розглядалася переважно як джерело формування різних поведінкових феноменів. Зокрема, Н. Смелзер серед чотирьох умов колективної поведінки називав структурне напруження («structural strain»), яке відноситься до очікувань людей щодо ситуації, яка знаходиться в стані невирішеності, спричиняючи напруженість («tension») [4]. В цьому ключі Б. Шугармен розвивав концептуалізацію колективної дії у процесах формування соціальних інститутів. Напруженість, як правило, залишаються латентною, коли немає можливості для колективної дії. Однак чим більше проявляється ця напруженість, тим більша імовірність того, що це призведе до інституціоналізації джерела напруженості у колективну дію. Зокрема, формування індустріальної системи призвело до руйнування багатьох типів трудових відносин, введення незнайомих трудових дисциплін і економічної нестабільності. Ці напруженості і напруження привели до подальших змін, зокрема, до виникнення груп інтересів та створення профспілок, дія яких повинна була зменшити інтенсивність напруження [3]. Натомість у конфліктологічних підходах напруженість вважалася природним явищем соціальних змін та модернізації суспільства. Всі соціальні відносини в усіх соціальних системах продукують нерівності в розподілі цінних ресурсів. Напруженість між тими, хто не має цих ресурсів, і тими, хто зацікавлений у їхньому збереженні і забезпеченні додаткових ресурсів, переростає в конфлікт. В результаті конфлікту настає зміна суспільних відносин і в структурі соціальної системи [5, р. 31–34]. Таким чином, відмінність цих двох підходів

полягає у тому, що соціальна напруженість як прояв певної дисфункції соціальної системи розглядалася джерелом подальшої стабілізації або ж конфлікту.

В українській соціології сформувалися дві традиції концептуалізації феномену соціальної напруженості. Одна традиція полягає у зверненні уваги на зміст та детермінанти соціальної напруженості. Тут загострювалася увага на стані незадоволеності, який виникав внаслідок протиріччя в ході соціальної взаємодії соціальних суб'єктів [6; 7; 8; 9]. Інша традиція пов'язана з соціологічною школою Н. Паніної, представники якої відомі методичними напрацюваннями вимірювання соціальної напруженості. Тут соціальну напруженість визначається як дестабілізаційний потенціал установок населення на соціальний протест [10; 11; 12]. З методологічної точки зору, акцент на протестному потенціалі дав змогу емпірично підійти до феномену соціальної напруженості. Адже саме зв'язок з протестним потенціалом робить стан незадоволеності соціальним явищем, відокремлює його від суто внутрішніх станів незадоволеності, які часто не пов'язані із соціальною взаємодією.

Отже, враховуючи вітчизняний досвід дослідження проблеми, явище соціальної напруженості можна розглядати як стан незадоволеності соціальних суб'єктів відносно можливостей реалізації власних потреб та інтересів, який формується у ході соціальної взаємодії шляхом зіставлення власних очікувань з наявною реальністю та стає підґрунтям протестного потенціалу. Оскільки соціальні суб'єкти мають різні потреби та інтереси, зумовленість соціальної напруженості є відмінною за своїми чинниками та механізмами.

Серед підходів, які пояснюють чинники соціальної напруженості як протестного потенціалу та, і власне, протестної поведінки, можна умовно виокремити деприваційний, ресурсний та структурний. *Деприваційний підхід* заснований на традиції індивідуалізації напруженості при аналізі несприятливих соціальних ситуацій, внаслідок чого зростають песимістичні очікування, а відтак зростає готовність до протестної поведінки, яка справджується за умови значного й одночасного підвищення очікувань реалізації потреб та інтересів та зниження можливостей їхнього втілення

[13; 14]. *Ресурсний підхід* визначає детермінанти соціальної напруженості та протестної поведінки як об'єктивні ресурси людського капіталу (вік, освіта, гроші, громадянські навички), так і певні ресурси когнітивного характеру (інтерес до політики, політична ефективність), які дають змогу індивіду активніше виявляти свою незадоволеність. Тобто теорія мобілізації ресурсів припускає, що протестні рухи залежать від ефективності нагромаджен-

ня матеріальних та соціальних ресурсів [15; 16; 17]. *Структурний підхід* виходить з того, що соціальна напруженість і протестна поведінка пов'язані з проявами ідентифікації та солідарності за різними ознаками (класовими, поселенськими, ідеологічними, релігійними, етнічними, мовними, регіональними, геополітичними тощо) [18; 19; 20; 21].

Прояви депривації як суттєві чинники соціальної напруженості фіксуються і у вітчизняних дослідженнях. Зокрема, у 1990-х роках серед причин можливої участі населення України в акціях протесту домінували проблеми матеріального виживання [6; 22, с. 37–40; 23]. Вітчизняні дослідження також фіксували вплив ресурсних чинників на наявність протестного потенціалу. Зокрема, виявлено, що схильністю до протесту вирізнялася молодь, люди з вищим рівнем доходів та освіти, з високими самооцінкою соціального статусу та політичної ефективності [24; 25; 26; 27]. Існування в українському суспільстві регіональних та мовних відмінностей наклалося на геополітичні орієнтації, коли спрямованість остаточного розвитку України зумовлювала соціальну напруженість принаймні у публічному просторі [24; 28, с. 192–194; 29; 26, с. 160]. На початку 1990-х років було проведено дослідження у чотирьох регіонах України, в межах якого було здійснено методичну спробу поєднати перцептивний та інтенціональний рівні зі змістовним рівнем соціальної напруженості. Результати засвідчили переважання економічних причин протестного потенціалу. Втім, регіональний розподіл викремив Крим, третина населення якого була готова до протестів у разі утисків через мову, свободу безпосередніх та інформаційних контактів з Росією [30, с. 61–64]. Емпіричне порівняння детермінант соціальної напруженості і масових протестів в Україні показало, що перцептивний та інтенціональний вияви соціальної напруженості спричиняються переважно деприваційними та ресурсними чинниками. І лише з 2013 року почав проявлятися вплив таких структурних чинників, як належність до західно-центрального макрорегіону та проєвропейська орієнтація. Натомість масові протести («Помаранчева революція» та «Революція гідності») стали виявом колективного невдоволення, коли ключову роль відіграли структурні чинники [31; 32; 33; 34]. Це можна пояснити тим, що детермінація соціальної напруженості вивчалася на рівні особистості, коли уявна ситуація загального характеру у місці проживання (проти падіння рівня життя, на захист своїх прав) накладалася респондентом на актуальний політичний контекст, тоді як масова протестна поведінка як кульмінація соціальної напруженості

Таблиця 1

Відповіді населення України на запитання «Як Ви вважаєте, чи можливі найближчим часом у Вашому місті (селі) масові виступи протесту у разі погіршення життя чи на захист своїх прав?», червень 2017 р.

Варіанти відповідей	N	%
Так, впевнений, що вони будуть	108	5,3
Імовірно, що так	393	19,5
Малоймовірно	775	38,4
Ні, не будуть	506	25,1
Важко сказати	237	11,7
ЗАГАЛОМ	2018	100,0

стала втіленням групової ідентифікації, коли політична ситуація в країні несла небезпеку ідентичності конкретним соціальним групам.

Таким чином, існує потреба у порівнянні як детермінант локального зрізу соціальної напруженості в контексті її перцептивного та інтенціонального рівнів, так і детермінант змістовного рівня, який охоплює загальнонаціональний перелік актуальних проблем. Отже, метою цієї статті є порівняння впливовості чинників зумовленості перцептивного, інтенціонального та змістовного рівнів соціальної напруженості в умовах сучасного українського суспільства.

Для порівняння чинників різних рівнів соціальної напруженості в сучасному українському суспільстві було використане загальнонаціональне опитування населення України, яке було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центром Разумкова з 9 по 13 червня 2017 року. Опитано 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком АР Крим та окупованих територій у Луганській та Донецькій областях. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Крім наявних в інструментарії дослідження показників, які відображали перцептивний та інтенціональний рівні соціальної напруженості, відділом соціальної психології Інституту соціології НАН України було запропоновано показники, які відображають змістовний рівень соціальної напруженості, та відповідну шкалу, за якою вимірювався ступінь особистої готовності брати участь у вирішенні конкретної актуальної проблеми.

Отже, перцептивний рівень соціальної напруженості був відображений оцінкою ймовірності масових виступів протесту у разі погіршення життя чи на захист своїх прав (див. табл. 1).

Іntenціональний рівень соціальної напруженості був відображений готовністю брати участь у таких мітингах та демонстраціях (див. табл. 2).

Змістовний рівень соціальної напруженості відображений готовністю особисто брати участь у таких довготривалих акціях, які можуть виникати з приводу конкретних ситуацій з відповідним переліком актуальних проблем для українців на середину 2017 року (див. табл. 3). За кожним пунктом запропонованих проблем респондент мав обрати лише один варіант відповіді за шкалою: 0 – «не братиму участі»; 1 – «підтримуватиму протестувальників матеріально»; 2 – «зрідка сам братиму участь»; 3 – «готовий постійно брати участь у протестах, якщо вони не триватимуть довго»; 4 – «готовий постійно брати участь у протестах, скільки б вони не тривали»; 99 – «важко відповісти».

Аналіз відповідей засвідчив відмінності змістовного рівня соціальної напруженості. Виявилось, що найбільшу напруженість викликають економічні проблеми. Готовність тією чи іншою мірою підтримати довготривалі акції протесту виявили у разі тривалих затримок у виплаті зарплат, пенсій, стипендій (46,9%), значного зростання цін на товари та послуги (49,4%), масових звільнень з роботи (40,8%), відключення електроенергії, водопостачання, газу через неплатежі (42,7%). Деяка менша кількість респондентів задекларувала свою готовність долучитися до протестів у разі нехтування місцевою владою інтересів громади (38,4%), легалізації продажу сільськогосподарської землі (37,1%), потуранні корупції посадовців (36,0%), втрати вкладів у банках (34,2%). Найменш актуальними виявилися політичні питання: 20,3% опитаних

Таблиця 2

Відповіді населення України на запитання «Якщо такі мітинги та демонстрації відбудуться, чи візьмете Ви в них участь?», червень 2017 р.

Варіанти відповідей	N	%
Обов'язково	129	6,4
Скоріше за все, так	411	20,4
Скоріше за все, ні	469	23,2
Точно ні	770	38,1
Важко сказати	239	11,8
ЗАГАЛОМ	2018	100,0

Таблиця 3

Змістовний рівень соціальної напруженості населення України, червень 2017 р.

№	Перелік актуальних проблем	Шкала відповідей					
		0	1	2	3	4	99
1	Тривалі затримки у виплаті зарплат, пенсій, стипендій тощо	45,3	5,1	20,6	13,8	7,4	7,7
2	Значне зростання цін на продукти, ліки, зростання комунальних і транспортних тарифів при збереженні теперішніх доходів	43,0	5,8	20,0	14,7	8,9	7,6
3	Масові звільнення з роботи у зв'язку із закриттям (зупинкою, рейдерським захватом) підприємств чи установ	49,8	4,8	15,1	14,4	6,5	9,5
4	Законодавче надання Верховною Радою особливого статусу ДНР і ЛНР до відновлення Україною контролю над кордоном	66,3	2,8	8,4	4,5	4,6	13,5
5	Відключення електроенергії, водопостачання, газу через неплатежі	47,6	4,5	16,9	13,3	8,0	9,7
6	Нехтування місцевою владою інтересів громади (видача дозволів на забудову попри протести громадськості, відчуження зон відпочинку і т.ін)	51,1	4,5	15,1	13,0	5,8	10,5
7	Непритягнення та звільнення від відповідальності посадовців, які вчинили очевидні корупційні діяння	53,9	3,8	13,3	11,8	7,1	10,0
8	Істотне обмеження використання російської мови в державній сфері та ЗМІ	76,5	3,0	5,4	3,3	2,4	9,3
9	Дозвіл продажу сільськогосподарської землі	52,0	3,9	13,1	11,5	8,6	11,0
10	Втрата вкладів у банках	54,4	3,7	12,0	11,3	7,2	11,4

готові підтримати протести проти легалізації ДНР і ЛНР до відновлення Україною контролю над кордоном та 14,1% протестували б проти істотного обмеження використання російської мови в державній сфері та ЗМІ.

Для визначення детермінант перцептивного та інтенціонального рівнів соціальної напруженості населення України було застосовано метод порядкової регресії. Для цього шляхом вилучення варіанту відповіді «важко сказати» було перекодовано відповідні шкали запитань, відтак залежні змінні вимірювалися за порядковими шкалами: відповідно, «1 – ні, не будуть; 2 – малоімовірно; 3 – імовірно, що так; 4 – так, впевнений, що вони будуть» (для оцінки ймовірності виникнення протестних виступів) та «1 – точно, ні; 2 – скоріше за все, ні; 3 – скоріше за все, так; 4 – обов'язково» (для вимірювання особистої готовності брати участь у протестних діях).

Для визначення детермінант змістовного рівня соціальної напруженості населення України також було застосовано метод порядкової регресії. Для цього після вилучення варіантів відповіді «не братиму участі», «підтримуватиму протестувальників матеріально» та «важко сказати» було перекодовано решту варіантів відповіді у порядкуку трибальну шкалу: «1 – зрідка сам братиму участь; 2 – готовий постійно брати участь у протестах, якщо вони не триватимуть довго; 3 – готовий постійно брати участь у протестах, скільки б вони не тривали». Це дало змогу виокремити тих респондентів, які задекларували активну участь у довготривалих акціях протесту.

У відповідності до вищенаведених підходів до вивчення детермінації соціальної

напруженості було виокремлено наступні незалежні змінні: ресурси – вік, освіта, матеріальне становище сім'ї; депривація – оцінка політичної ситуації; соціальні розмежування – тип поселення, класова самоідентифікація, регіональна поляризація, яка виникла під час президентських виборів 2004 року; рідна мова; геополітична орієнтація.

Побудова рівнянь порядкової регресії щодо детермінант перцептивного та інтенціонального рівнів соціальної напруженості відобразила спільні та відмінні риси їхньої зумовленості (див. табл. 4).

Виявилось, що оцінка ймовірності виникнення протестних виступів зростала із збільшенням населеного пункту, належністю до західно-центрального макрорегіону¹ та песимістичною оцінкою політичної ситуації. Проявився також незначний вплив віку (оцінка ймовірності зростала із зменшенням віку) та матеріального становища сім'ї (оцінка ймовірності зростала із погіршенням становища). Особиста готовність взяти участь у протестних діях зростає також у випадку належності до західно-центрального макрорегіону та песимістичної оцінки політичної ситуації. Однак на відміну від перцептивного рівня інтенціональний рівень соціальної напруженості зумовлюється також проєвропейською орієнтацією, визнанням української мови як рідної та виразнішим впливом вікового чинника.

Побудова рівнянь порядкової регресії для детермінант змістовного рівня соціальної на-

¹ Тут і далі в інтерпретації рівняння порядкової регресії мінусове значення коефіцієнта певної номінальної змінної означає зворотній вплив дублюючої змінної, коефіцієнт якої прирівняний до нуля.

Таблиця 4

Детермінанти перцептивного та інтенціонального рівнів соціальної напруженості населення України, порядкові регресії

Чинники	Оцінка ймовірності виникнення протестних виступів	Особиста готовність взяти участь в протестних діях
Вік (у роках)	-0,007* (0,003)	-0,011*** (0,003)
Освіта (1–4)	0,081 (0,064)	0,065 (0,065)
Оцінка матеріального становища сім'ї (1–5)	-0,156* (0,072)	-0,000 (0,071)
Тип поселення (1 = понад 1 млн. осіб; 7 = село)	-0,174*** (0,023)	-0,022 (0,022)
Класова самоідентифікація		
До нижчого	-0,043 (0,111)	-0,031 (0,111)
До середнього	0 ^(a)	0 ^(a)
Регіональна поляризація		
Південь/Схід	-0,764*** (0,123)	-0,502*** (0,121)
Захід/Центр	0 ^(a)	0 ^(a)
Рідна мова		
Російська/Інша	0,262 (0,137)	-0,377** (0,138)
Українська	0 ^(a)	0 ^(a)
Геополітична орієнтація		
Європейський Союз	0,118 (0,117)	0,462*** (0,117)
Євразійський Економічний Союз	0,055 (0,199)	-0,096 (0,205)
Не приєднуватися ні до ЄС, ні до ЄЕС	0 ^(a)	0 ^(a)
Політична ситуація (1 = благополучна; 4 = критична)	0,521*** (0,087)	0,336*** (0,088)
LR Chi ^{2a}	156,054	118,871
Pseudo-R ²	0,109	0,084

Примітка: В таблиці показані оцінки параметрів регресії з відповідними стандартними похибками у дужках.

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$.

^(a) Цей параметр порівняний до нуля, оскільки є дублюючим.

пруженості відобразила вплив ще більш обмеженої кількості чинників (див. табл. 5). З'ясувалося, що усталеними чинниками участі у довготривалих акціях протесту відносно більшості актуальних проблем є песимістична оцінка політичної ситуації, належність до південно-східного макрорегіону, українська мова як рідна та в окремих випадках ідентифікація себе із середнім класом. Втім, окремі актуальні проблеми зумовлюють менш або більш виразний вплив структурних і деприваційних чинників. Зокрема, вплив деприваційної змінної, яка відображає оцінку політичної ситуації, простежується стосовно більшості актуальних соціально-економічних проблем, однак щодо політичних проблем (можлива легалізація ЛНР/ДНР та обмеження ролі російської мови) цей вплив зникає. Цікаве поєднання структурних чинників – належність до середнього класу, проживання у південно-східному макрорегіоні та декларування української мови як рідної – проявилось як для економічних, так і для політичних проблем. Однак найбільш виразний вплив цих чинників стосовно міри участі у довготривалих протестах проявився для можливої легалізації ЛНР/ДНР на умовах Росії. Іншим цікавим фактом є те, що, на відміну від перцептивного та інтенціонального рівнів, відібрані ресурсні чинники та чинник геополітичної орієнтації в детермінації змістовного

рівня соціальної напруженості здебільшого не проявили свій вплив.

Отже, порівняння детермінант перцептивного, інтенціонального та змістовного рівнів соціальної напруженості в сучасній Україні дало змогу виявити як спільні, так і відмінні чинники. Спільним для виокремлених рівнів соціальної напруженості є вплив деприваційних та структурних чинників: нами зафіксовано загальний вплив оцінки політичної ситуації та регіональної поляризації. Особливістю сприйняття соціальної напруженості є те, що очікування виникнення протестних виступів поширене серед урбанізованих прошарків незаможної молоді. Натомість інтенціональний рівень соціальної напруженості (особиста готовність долучитися до протестів), крім знову ж таки належності до західно-центрального макрорегіону та сповідання песимістичних оцінок політичної ситуації, зростає серед молоді, яка вважає українську мову рідною та орієнтується на вступ України до ЄС.

Детермінація змістовного рівня соціальної напруженості має теж свою специфіку: тут міра долучення до довготривалих протестів залежить також від песимістичної оцінки політичної ситуації, однак виокремлення протестно налаштованих респондентів відносно більшості актуальних проблем проявилось серед мешканців південно-східного макрорегіону, які задекларували українську мову як рідну і у певних

Таблиця 5

**Детермінанти участі українців у довготривалих акціях протесту з різних причин (1–10),
порядкові регресії**

Чинники	Перелік актуальних проблем (№)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вік (у роках)	0,002 (0,005)	0,005 (0,005)	-0,002 (0,006)	0,015 (0,007)	0,007 (0,005)	0,006 (0,005)	0,008 (0,006)	0,005 (0,010)	0,007 (0,006)	0,009 (0,006)
Освіта (1–4)	0,062 (0,098)	-0,052 (0,095)	-0,062 (0,109)	0,257 (0,159)	-0,068 (0,104)	0,143 (0,111)	0,065 (0,111)	0,093 (0,205)	-0,149 (0,109)	-0,057 (0,118)
Оцінка матеріального становища сім'ї (1–5)	-0,178 (0,110)	-0,014 (0,105)	-0,010 (0,115)	0,021 (0,161)	-0,105 (0,110)	-0,300* (0,118)	-0,217 (0,119)	-0,058 (0,200)	-0,007 (0,123)	-0,063 (0,125)
Тип поселення (1 = понад 1 млн. осіб; 7 = село)	0,019 (0,034)	-0,024 (0,033)	-0,012 (0,037)	0,098 (0,054)	-0,053 (0,035)	-0,045 (0,037)	-0,024 (0,037)	0,032 (0,067)	-0,002 (0,039)	-0,049 (0,041)
Класова самоідентифікація										
До нижчого	-0,453** (0,166)	-0,267 (0,160)	-0,419* (0,178)	-0,500* (0,250)	-0,170 (0,172)	-0,454* (0,182)	-0,494** (0,184)	-0,501 (0,327)	-0,348 (0,183)	-0,364 (0,196)
До середнього	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)
Регіональна поляризація										
Південь/Схід	0,418* (0,188)	0,363* (0,178)	0,478* (0,217)	1,593*** (0,393)	0,280 (0,201)	0,542* (0,230)	0,770*** (0,238)	0,066 (0,467)	0,835*** (0,223)	0,467* (0,228)
Захід/Центр	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)
Рідна мова										
Російська/Інша	-0,487* (0,218)	-0,821*** (0,214)	-1,004*** (0,250)	-1,490*** (0,460)	-0,617** (0,227)	-0,763** (0,267)	-0,704* (0,276)	-0,322 (0,516)	-0,239 (0,272)	-0,583* (0,259)
Українська	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)
Геополітична орієнтація										
Європейський Союз	0,169 (0,178)	0,099 (0,174)	0,065 (0,196)	-0,308 (0,375)	0,281 (0,184)	0,406 (0,213)	0,277 (0,217)	0,069 (0,385)	0,281 (0,209)	-0,152 (0,210)
Євразійський Економічний Союз	-0,324 (0,319)	-0,221 (0,305)	0,111 (0,347)	-0,359 (0,720)	0,118 (0,321)	0,435 (0,362)	0,056 (0,384)	-0,097 (0,591)	0,076 (0,356)	-0,446 (0,368)
Не приєднуватися ні до ЄС, ні до ЄЕС	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)	0 (a)
Політична ситуація (1 = благополучна; 4 = критична)	0,517*** (0,140)	0,474*** (0,136)	0,669*** (0,151)	0,294 (0,214)	0,575*** (0,141)	0,536*** (0,155)	0,549*** (0,155)	0,363 (0,276)	0,817*** (0,160)	0,600*** (0,162)
LR Chi2	31,656	29,788	42,795	31,013	31,390	38,098	34,717	5,575	52,516	28,652
Pseudo-R2	0,051	0,046	0,078	0,113	0,054	0,075	0,071	0,036	0,104	0,062

Примітка: В таблиці показані оцінки параметрів регресії з відповідними стандартними похибками у дужках.

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$.

(a) Цей параметр порівняний до нуля, оскільки є дублюючим.

випадках ідентифікують себе з середнім класом. Очевидно, що йдеться про прошарок громадських активістів у регіонах зі складною політичною ситуацією, які рішуче налаштовані на протестні дії у разі погіршення матеріального рівня життя та непередуманих урядових кроків щодо чутливих політичних питань.

У подальших дослідженнях науковцям слід звернути увагу на можливе вдосконалення шкали міри залученості у протестні

дії. Вилучення варіанту відповіді «підтримуватиму протестувальників матеріально», який за логікою не підходив для застосування методу порядкової регресії, незначно, та все ж звузило кількість потенційних протестувальників, які були зафіксовані у масиві даних. Очевидно, що декларація матеріальної підтримки довготривалих протестів відображає важливий аспект соціальної напруженості.

Література

1. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик і протестних настроїв в Україні / О. Резнік // Українське суспільство. Десять років незалежності. Соціологічний моніторинг : У 2-х т. Том 1. Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 216-224.
2. Грещук В. В. Напряга – напруження – напруженість / В. В. Грещук // Культура слова : Респ. міжвід. зб. – К. : Наук. думка, 1983. – Вип.24. – С.80-81.
3. Sugarman B. Tension management, Deviance, and social change / В. Sugarman // The Sociological Quarterly. – 1969. – Vol. 10(1). – P. 62–71.
4. Smelser N. Theory of collective behavior / N. Smelser. – New York : Free Press, 1962. – 384 p.
5. Turner J. Sociology: The Science of Human Organization / J. Turner. – Chicago : Nelson-Hall, 1985. – P. 31-34.
6. Небоженко В. С. Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві / В. Небоженко. – К. : Абрис, 1994. – 64 с.
7. Дмитрук Н. А. Напруженість соціальна // Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – С. 345-346.
8. Чернявська О. В. Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.07 «Соціологія управління» / О. В. Чернявська; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2001. – 19 с.
9. Бабак О. В. Диференціація доходів як чинник соціальної напруженості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук: 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / НАН України; Інститут соціології. – К., 2002. – 16 с.
10. Ключенко Е. О. Діагностика соціальної напруженості: Автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.03 / Е. О. Ключенко ; НАН України; Інститут соціології. – К., 1998. – 17 с.
11. Головаха Е. И. Потенциал протеста украинского общества / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социологические исследования. – 1999. – № 10. – С. 31–40.
12. Владико О. Соціальна напруженість і готовність до соціального протесту / О. Владико // Українське суспільство 1994-2004: моніторинг соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 466-476.
13. Davies J. C. Toward a Theory of Revolution / J.C. Davies // American Sociological Review. – 1962. – Vol. 27 (1). – P. 5-19.
14. Gurr T. R. Why Men Rebel. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1970. – 421 p.
15. McCarthy J. D. Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory / J. D. McCarthy, M. N. Zald // American Journal of Sociology. – 1977. – Vol. 82(6). – P. 1212-1241.
16. Tilly C. From Mobilization to Revolution / C. Tilly. – New York : McGraw-Hill, 1978. – 349 p.
17. Jenkins J. C. Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements / J. C. Jenkins // Annual Review of Sociology. – 1983. – Vol. 9. – P. 527-553.
18. Melucci A. Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society / A. Melucci. – London : Hutchinson Radius, 1989. – 288 p.
19. Stryker S. Self, Identity, and Social Movements / Stryker S., Owens T. J., White R. W. – Minneapolis; London : University of Minnesota Press, 2000. – 370 p.
20. Klandermans B. Identity processes in collective action participation: Farmers' identity and farmers' protest in the Netherlands and Spain / Klandermans B., Sabucedo J. M., Rodriguez M., De Weerd M. // Political Psychology. – 2002. – Vol. 23(2). – P. 235–251.
21. Opp K.-D. Theories of Political Protest and Social Movements: A Multidisciplinary Introduction, Critique, and Synthesis / K.-D. Opp. – New York : Routledge, 2009. – 424 p.
22. Бекешкіна І. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні / І. Бекешкіна. – К. : Абрис, 1994. – 48 с.
23. Бекешкіна І. Громадська думка щодо готовності населення до соціального протесту / І. Бекешкіна // Політичний портрет України. – 1993. – № 4. – С. 14-23.
24. Панина Н. В. Готовність населення к различным формам социального протеста / Н. В. Панина // Политическая культура населения Украины (результаты социологических исследований). – К. : Наук. думка, 1993. – С. 42-51.
25. Владико О. Готовність населення України до соціального протесту / О. Владико // Українське суспільство 1994–2005. Динаміка соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2005. – С. 151-161.
26. Резнік О. Урядові реформи у масовій свідомості громадян України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – № 2. – С. 151-163.
27. Zhukov V. Determinants of the protest moods in Ukraine (A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of MA in Economic Analysis). – Kyiv School of Economics, 2015. – 34 p.
28. Головаха Е. І. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування / Е. І. Головаха, Н. В. Панина // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців) / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2001. – С. 188-200.
29. Стегній О. Регіональні особливості розвитку політичної культури українського суспільства / О. Стегній // Українське суспільство 1994–2004 : моніторинг соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 243-253.
30. Головаха Е. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціального моніторингу / Е. І. Головаха. – К. : Стилюс, 1997. – 155 с.
31. Резнік О. Динаміка чинників протестних практик населення України / О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 100-125.
32. Reznik O. From the Orange Revolution to the Revolution of Dignity: Dynamics of the Protest Actions in Ukraine / O. Reznik // East European Politics and Societies. – 2016. – Vol. 30(4). – P. 750-765.
33. Резнік О. Соціальна напруженість та масові протести в Україні: відмінність детермінант та механізмів прояву // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – № 2. – С. 35-58.
34. Резнік О. С. Відмінності детермінант соціальної напруженості та масових протестів в Україні // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Структурні зміни і соціальна напруженість / Матеріали XIV Всеукр. наук.-практ. конф. 25-26 травня 2017 року. – К. : Логос, 2017. – С. 139-142.